

Людмила Филипович

Релігія як складова соціально-політичних процесів: український контекст

Запропоновано авторське осмислення майданівських подій в Україні 2013-2014 рр., що спонукують переглянути методологію дослідження релігії як складової соціально-політичних процесів та ролі церкви у суспільних трансформаціях.

Ключові слова: Майдан, Церква, виклики епохи, революція Гідності

Життя стрімко змінює наше уявлення про роль релігії в соціально-політичних трансформаціях суспільства. Тривалий час усталеним був погляд на релігію як явище, покликане задовольняти індивідуальні духовні потреби. Однак релігія щораз то частіше постає активним елементом політичних і соціальних рухів, визначаючи економічний і культурний розвиток окремих країн, цілого людства.

Для адекватного розуміння того, що відбувається нині в соціально-політичній та симетрично в релігійній сфері, потрібний перегляд інтерпретативного потенціалу та методологічного інструментарію сучасних соціально-політичних теорій, підходів, концепцій. Беручи до уваги, що нинішні тенденції розвитку соціально-політичної реальності характеризуються амбівалентністю, одночасністю універсалізації та фрагментації, глобалізації та локалізації, космополітизації та націоналізації, плюралізації та моноізації, приватизації та публіцизації тощо, кожен конкретну ситуацію необхідно намагатися осмислювати, уникаючи оціночної нормативності, традиційних інтерпретацій, бачити всю палітру акцентів, за якими ми судимо про соціально-політичні та духовно-культурні субстанції сучасного світу. Це - складний процес, який належить пройти як українським, так і міжнародним експертам, аналізуючи події кінця 2013 - початку 2014 рр. в Україні.

Повертаючись до обраного нами сегменту - релігійного - в структурі позначеного явища, є сенс згадати, що поняття релігії і релігійного чинника набувають іншого референтного звучання, в політико-епістеміологічній проекції визначаючи вибір такого критерію політичного, економічного і соціокультурного розвитку суспільства, як вектор істинності (НЕ політичної прагматичності або економічної доцільності, думки більшості

або захист національних інтересів). Саме тому суспільство так уважно прислухається до слова Церкви, до заяв релігійних лідерів, бо вони багато в чому сприймаються як критерій істини, наслідком чого є вибір певної політичної стратегії і орієнтацій, настроїв, уподобань і домінуючих оцінок у масовій свідомості. Останнє дуже чутливе до зміщення референтів релігії і політики, внаслідок політизації першої, особливо в ситуаціях політичних загострень і криз.

Те, що відбувається в Україні, можна визначити як криза, масштабна соціально-політична криза, яка є проявом більш складних і глибинних процесів, ніж те, що лежить на поверхні, а саме: цивілізаційний розлам України. Гантінгтонська теорія зіткнення цивілізацій отримує своє реальне підтвердження нині в Україні. Але крім запропонованих релігійних підстав, наявні фактори, які не передбачив прозорливий прогнозист - світоглядні та ідеологічні особливості презентантів різних світів, зокрема про- і антикомуністичні, тоталітарно-деспотичні та демократичні погляди, стереотипи, стратегії, політика, поведінка, система відносин тощо. На майданах стояли, штовхалися, поборюючи один одного, не просто люди, що представляють або протестну частину суспільства, або захисників колишньої влади. На майданах протистояли во-плочені ідеї, цінності, теорії. Протестна частина змогла сформулювати свої вимоги, вони знали, заради чого вони прийшли і приїхали на свої майдани, їх вибір був свідомим, жертвовним, готовим на все, детермінований не тільки своїми особистими обставинами, але і традицією перебування в іншому, не-комуністичному суспільстві і бажанням повернутися до європейського географічного і культурного ареалу. Інша частина людей, яку влаштовував сильний Президент і керований та передбачуваний Парламент, обіцяний порядок і стабільність, почала з безсловесної маси перетворюватися в силу, яка навчалася формулювати свої вимоги, часто в смішній і дитячій формі, викрикуючи ім'я президента «Янукович!» у повсталому проти нього Києві. Головне, що і ці хлопці, яких привозили на антимайдани як адмінресурс (за загальнодержавні гроші), на відміну від представників протестних груп, які прийшли-приїхали добровільно за свої кошти, почали розуміти, що треба відстоювати свої права, свої переконання, виявляти не тільки стабільність, але і солідарність, колективізм. Усвідомлюючи свою спочатку регіональну культурну самобутність, ціннісні преференції, поведінкову традицію, в т.ч. і віросповідницьку, пропускаючи їх через державну і громадянську ідентичність, сума цих провладно налаштованих індивідів перетворювалася на спільноту, яка розвивалася дещо інакше, повільніше, ніж протестне населення. Не треба думати, що захід України - це суцільні

протестувальники, а Схід і Південь - хранителі пострадянських традицій і захисники Януковича. Історично все складалося не так прямолінійно. На Сході виявилось багато патріотів, які боронили соборність і унітарність України, а на заході знайшлося чимало симпатиків і прихильників соціалістичних і комуністичних ідей. Але цивілізаційний розлам України та її громадян, який позначений не тільки географічно, мовно, культурно, але й світоглядно, очевидний. Якщо ми раніше говорили про особливості зіткнення цивілізацій МІЖ країнами, певними регіонами, то тепер бачимо це протистояння ВСЕРЕДИНІ однієї держави, між громадянами останньої.

Одним словом, потенціал цивілізаційної теорії, зокрема її евристичних акцентів на релігії як підставі та поясненні соціально-політичних реалій, представляється методологічно ефективним пізнавальним інструментом, з огляду на що революційні події в Україні інтерпретуються в контексті глобальних цивілізаційних зрушень.

Тема «Майдан і Церква» вийшла за локальні рамки Києва, України, навіть Східної Європи, перетворившись на постійно осмислюване і обговорюване поле для політологів, теологів, а особливо – релігієзнавців багатьох країн. Для більшості з них реакція Церкви на протест народу проти влади, проти політики, яка велася за президентства Януковича, була прогнозованою. Маючи досвід 2004 року, Церква фактично повторила свої заяви, в яких закликала до молитви, ненасильства, до любові і толерантності. Вона на певному етапі прийшла на Майдан, ставши зі своїми парафіянами на обороні правди і справедливості, свободи і гідності людей, надаючи їм духовну молитовну і благодійну підтримку. Залежно від конкретно конфесійного розуміння можливості або неможливості включення релігії в соціально-політичні процеси, релігійні організації продемонстрували той чи інший рівень своєї присутності на Майдані. У віруючих, здається, загалом немає претензій до своїх духовних керівників, активність яких у мирному протистоянні владі відповідає релігійній ідентичності і самосвідомості протестуючих християн, юдеїв, мусульман та інших віруючих. Релігійні лідери йшли в ногу з настроями і вимогами суспільства, відповідаючи на хвилі незгоди, неприйняття, обурення, схвильованості звичайних людей, зокрема своїх вірних. Церква була поруч з народом і в періоди радісного піднесення, і в хвилини надзвичайної небезпеки. Вона підбадьорювала людей співами, читанням Святого Письма, проповідями. Творячи спільні молитви, священники різних традицій демонстрували єдність історичних і віросповідних коренів, єдність народу.

На Майдані народилося екуменічне поняття «наша українська церква», яка не фокусувалась на конфесійних або церковно-інституалізаційних особливостях. Ніхто, як правило, не запитував, до якої церкви належить та чи інша молитовна палатка, священник якої юрисдикції править в ній. Всіх об'єднали молитви «Отче наш» і «Богородице Діво, радуйся», які з кожним днем збільшували кількість охочих звернутися до Бога і попросити допомоги, захисту, терпимості. Люди уважно вдивлялися в обличчя духівників, які приходили на Майдан і стояли на сцені об'єднано. В тому молитовному спільностоянні вони побачили омріяну помісну Церкву майбутнього.

Словом, сюрпризів не сталося. Просто Майдан об'єктивізував, унаочинив, оприсутнив як силу церкви, так і її проблеми. Серед останніх треба виокремити наступні.

Майдан виявив неоднозначність церковного відношення до духовно-морального і соціально-політичного протесту мас. Деякі конфесії пережили певні труднощі щодо формування і представлення солідарної позиції своєї віросповідної громади. Це стосується УПЦ, окремих протестантських деномінацій, деяких мусульманських управлінь. І вірним, і священникам, звичайним пасторам, й ієрархії, релігійним лідерам, не кажучи вже про експертів, стало ще більш очевидним протистояння між різними крилами всередині релігійних спільнот, між окремими громадами однієї конфесії.

Майдан – це не тільки час і місце, де церкви проявили свою силу, виконали своє призначення. Це й виклики епохи, конкретної ситуації. Чи всі церкви дали достойну відповідь на них? Які поставили перед собою питання? Чи є там щоденно і щогодинно? Як бачать своє майбутнє з цим народом, таким різним, неодноманітним? Майдан – це новий ступінь церковного самоусвідомлення, самовизначення себе в українському суспільстві. Запитуючи священників та ієрархів про місце, яке вони собі визначили в цих подіях (поруч, над, збоку, на відстані тощо), отримували різні відповіді, але переважна більшість з них, позиціонуючи себе в новій системі координат, яку означив Майдан як глибокий конфлікт суспільства і влади, визначилися так: ми всередині, серед народу, в суспільстві. Різною мірою, різними формами (конкретною фізичною присутністю, молитовно, на відстані, сповідально, проповіддю, порадами, підтримкою, думкою, словом).

Усвідомлення того, що Церква має бути з народом, одним церквам далось органічно, легко, просто. А от деякі і досі думають: з яким народом, з якою часткою народу має бути Церква. Народ – він різний. Греко-католицька

церква зі СВОЇМ народом, якого виховала в знанні правди, віри і патріотизмі. Хоча і там виокремилася «правовірна» гілка (секта), яка визнає Путіна своїм президентом... А як бути Українській православній церкві, народ якої по різні сторони барикад? Як бути іншим християнам, які постали перед такою ж проблемою? Ким має бути церква – церквою-гласом народу чи церквою-пастирем народу? Оця прив'язка церкви до людей, посилення на їх волю, прикриття їхніми настроями інколи переважає необхідність усвідомити свою пастирську роль. Мені здається, що священник має не тільки висловлювати (транслювати) бажання людей, а він має йти на півкроку попереду свого народу – вчити його, виховувати. От і дивіться, з яким народом прийшла УГКЦ, УАПЦ чи УПЦ КП, і з яким народом прийшла УПЦ на іспит на християнськість, які цінності відстоюють ці частини народу. Розуміння чи нерозуміння, сприйняття чи несприйняття, згода чи незгода з потребами часу і розставили акценти в висловлюваннях і поведінці служителів УПЦ. Вони є різними. Ми розуміємо, продуктом якої епохи та держави вони є, коли, де і хто їх вчив-виховував, від кого вони залежать, тому чекати від них одностайної підтримки Майдану – складно. Знайшлися ж необхідні слова у митрополита Володимира, щоб прояснити ситуацію своїм вірним, закликати їх до спільної молитви за мир, любов та злагоду, подолання розбрату і ворожнечі, недопущення насильства та розв'язання непорозумінь, застерегти всіх від порушення Божих Заповідей і християнської моралі, нагадати про Господню заповідь любити один одного, бути братами і сестрами, бути миротворцями і перемагати зло добром. Як це зрозуміли священники УПЦ... То їх право і обов'язок зробити вибір між закликами до ненасилля і любові і заборонаю ходити на Майдан як на «збіговисько неофашистів», ба більше - благословінням міліціантів на силову боротьбу з «майданівським отреб'єм і мракобесами».

В цій кризі деяким церквам і релігійним організаціям виявилось важко сформулювати і виявити єдину позицію, оскільки і соціально, і національно, і ментально, і мовно, і географічно, й історично, і психологічно конфесії представлені багатьма людськими ареалами. Акумулювати і врахувати орієнтації всіх віруючих деяким конфесіям не вдалося. Тому був прийнятий принцип нейтральності, невтручання у проблемні поля сучасного життя, тим більше такі доленосні, як Майдан. Але віддання самовизначення окремої громади на відкуп самих віруючих поставило конфесію у складне становище: вона вимушена була лавірувати між різними точками зору, що врешті розхитує і послаблює її.

Вдаючись до загальнюючих фраз й оцінок, конфесія наражається на двозначність і непрозорість своєї позиції. Це справа церкви/релігійної

організації сказати так і стільки, як і скільки вона вважає за потрібне. Церква сама вирішує, чи вона іде за настроями і очікуваннями своїх вірян, відповідаючи їхньому рівню розуміння подій, життя, його смислів, а чи сприяє духовному зростанню людей, веде їх, спрямовує, вказує, формує, вчить. Церква-поводир чи церква-пророк?

Життя постійно буде формулювати ці питання до конфесії, до церкви, і церква має бути готовою відповісти на них. Люди хочуть бачити в церкві засіб Божої санкції їхніх дій, які, вони переконані, є наслідком правдивих думок і справедливих вимог. Майдан – це, дійсно, як казав один православний священник, для церкви не Різдво, але це народження нової вільної від рабства і брехні людини; Майдан – це не Пасха, але це воскресіння померлої від приниження, утисків і переслідувань особи, це відбиття в її душі божественного світла, надія на наближення до Бога.

Затим, що деякі церкви не виявили себе як Церква, як солідарна спільнота, з'явилися індивідуальні протести і мирян, і окремих священників (пасторів), яких на Майдан привели різні спонуки, але одна спільна причина – неповага з боку влади до Людини як Божого творіння, приниження людської гідності, бажання захистити слабкого і уполідованого, а також бажання відкрито і голосно про це заявити.

Завдяки Майдану яснішою постала природа деяких релігійних організацій. Так, Українська правочасна греко-католицька церква (УПГКЦ) виявилася навіть агресивнішою за російські ЗМІ в їхніх оцінках подій на Майдані. Рішення Синоду цієї церкви вражають своєю ворожістю щодо України, засудженням мирних протестів, непомірними претензіями на пророчість і особливу місійність. Від них потоком йде неправдива інформація щодо причин і мети Майдану, про його учасників. Вони продемонстрували свою ненависть до всього українського та, зрештою, і християнського. Повторюючи російську оцінку подій, що відбуваються в Україні, ця церква продовжує використовувати смішні аргументи щодо продажності учасників Майдану, щодо їх залежності від Євросоюзу та Америки тощо. Не бачачи Майдан, не будучи на ньому, правочасні розповідають різні нісенітниці, розпалюють ненависть замість того, щоб гасити її молитвою, як це роблять інші християнські спільноти. Правочасний синод ображає людей своїми підозрами стосовно добровільного і свідомого протесту тих, хто прийшов відстоювати свою гідність. Українцям незрозуміло, чи УПГКЦ зі своїм народом, чи з Путіним і Януковичем? Для них мирне стояння на Майдані - це путч (заколот), бо так визначив цю народну непокору Путін, а чи волевиявлення вільних від рабської ідеології людей?

Енергетика Майдану, що вироблялася мирними протестними настроями людей, які усвідомили, що так далі жити не можна, визначала той загальний дух, що панував. А це дух солідарності, миролюбства, єдності, усвідомлення своєї правоти. Не меркантильні чи короткотермінові цілі зібрали людей, не стільки політичні гасла, скільки неприйняття насильства і бажання кардинальних змін в житті ВСІХ українців.

Люди були переконані в правочинності Майдану. Вони відчували себе вільними висловлювати свій протест, вони не боялися це робити. «Не бійтеся!» - саме до цього закликав духовний авторитет, екс-патріарх Української греко-католицької церкви кардинал Любомир Гузар 1 грудня на Майдані, де він озвучив позицію церков, всіх притомних і відповідальних в Україні людей. Звертаючись до майданівців, Любомир Гузар нагадав про духовну природу людини, про її богоподобу, про необхідність не тільки *бути* добрим, але і *робити* добро.

Здається, знайома риторика. Так церква говорила і раніше. Але як важливо це сказати в потрібний час і в необхідному місці, нагадати про суть християнської віри в критичні і доленосні дні, вчасно виявити милосердя і любов до ближнього, і словом, і дією. Церква, якщо вона українська, не за назвою, а за своєю природою, має й надалі бути зі своїм народом, в час перемог і тріумфу, надихаючи його. В хвилини сумніву і зневіри Церква має опікувати і підтримувати тих, хто впав духом, хто розчарувався, хто заплутався і знесилився. Оскільки народ черпає в Церкві віру і надію, впевненість в істинності своїх намірів і вчинків.

В цілому реакцію Церкви на вмотивований політикою влади протест народу, на незаконні дії силовиків можна оцінити як задовільну. І хоча були випадки, коли Церква не встигала за подіями, коли вона фактично слідувала за ними, коли прагнула тримати нейтралітет, але християнське, мусульманське, буддистське, іудейське «не вбий» переважило всі політкоректні стратегії і тактики. Релігійні організації відмовилися вважати, що «всяка влада на землі від Бога», відмовилися виправдовувати деспотичний режим, засудили його політику.

В принципі духовенство показало себе дуже гідно, навіть героїчно. Священнослужителі, і не тільки християни, а й мусульмани, буддисти не думали про особисті небезпеки і виходили на Майдани по всій Україні, вставали між двома таборами, про- і антивладними. Духовенство ревно молилося – на сцені Майдану, в молитовних палатках, серед людей, в своїх культових будівлях, дома, не ховаючи своїх облич, не виказуючи свою конфесійність. Ніхто не прагнув виокремитися і продемонструвати свою першість у висловлюваннях чи молитві. Сформувалась сукупна солідарна думка і позиція всіх церков, всіх релігійних організацій щодо захисту прав та свобод людини. Всі за всіх. Цим церкви фактично заклали ідеальну модель

майбутнього суспільства (своєрідне Царство Боже), яким насправді воно може і має бути.

Майдан – це, без сумніву, подія вищого духовного гуманістичного порядку, яка знаходиться над економічними інтересами, над соціальними проблемами, навіть над політикою. В основі Майдану - Людина, гідність якої була зневажена і яка вийшла з протестом проти неповаги до себе, до своїх прав, перш за все – права на життя, проти нехтування свободами, які даровані не владою, не законом, а Вищим Началом. Тобто українці прийшли вирішувати екзистенційні, смисложиттєві проблеми - і не тільки свої власні, а й цілого народу. Саме тому можна вважати, що основне значення і призначення Майдану – гуманістичне, оскільки тут йдеться про Людину, про олюднення простору, в якому Людина живе і функціонує.

Не ідеалізуючи Майдан, бо там - не всі учасники протестів є високоморальними і віруючими, які знають про моральні імперативи або християнський Символ віри, щодня звіряють свої дії з Законами Всесвіту чи звертаються до Бога. Так, люди різні, але в них проснулося людське, та частина людського, яка пов'язує Людину зі світом божественного. Люди облагородили своє біологічне ество, заявивши, що їм замало задоволення природних потреб - вони прагнуть насиченого духовного життя, де є місце вірі, моральності, порядності. Недарма ці події назвали Революцією гідності. Це ті цінності, до яких завжди закликає будь-яке духовне вчення, в т.ч. і релігія: людина - не тільки матеріальне тіло з часовими і просторовими координатами в історичному плині, а й істота духовна, яка живе вічно. Відповідно до всіх релігійних доктрин, Людині визначена певна місія, дані права і свободи, покладені вищі обов'язки – жити за Божими Законами, де чітко регламентується поведінка людини щодо Бога і щодо інших людей. Результатом виконання цих Законів має стати 1) людина моральна, яка в будь-яких обставинах ставилася б до інших так, як хотіла б, щоб ставилися до неї; 2) людина з розвинутою самосвідомістю, яка поважає себе й інших; 3) людина з виразною ідентичністю; 4) людина, для якої цінності духовні, права і свободи є первісним, базовим, непохитним. Заради цього люди вийшли на майдани, щоб заявити про народження Нової Людини, Нового Українця, Нової України.

SUMMARY

Liudmyla Fylypovych

Religion as a component of of social and political processes: the Ukrainian context

This article is the author's understanding of maydan's events in Ukraine in 2013-2014, which induce to rethink the methodology of research of religion as a part of the social and political processes and the role of the church in social transformation.

Keywords: Maidan, Church, challenge of the era, Revolution of Dignity